

Мої інтелектуальні борги перед Джоном Данном та покійним Джеффом Готорном великі і неоплатні. Без їхнього впливу я б не спромоглася на таку інтелектуальну амбіцію, як написання цієї книги, а також на віднайдення власного голосу, щоби говорити про політику в історичному контексті. Те, що Джефф уже не може прийняти мою подяку, досі засмучує мене.

Лондон, вересень 2021 року

ВСТУП

РОЗЛАМ

Пандемія *Covid* вдарила після десятиліття серйозних криз. Коли 2019-й рік перейшов у 2020-й, відчуття нестабільності демократії у Північній Америці та Європі стало майже повсюдним. Палата представників Конгресу США оголосила імпічмент Дональду Трампу за спробу тиску на президента України з метою дискредитації свого можливого опонента на майбутніх виборах. У Великій Британії три з половиною роки політичної боротьби за збереження результатів референдуму щодо *Brexit* завершилися переконливою перемогою консерваторів на зимових загальних виборах. Але новий уряд Бориса Джонсона розпочав новий рік боротьбою із шотландськими сепаратистами, які зміцнювали свою позицію нищівно простим аргументом — мовляв, Шотландію проти її волі намагаються витіснити з Європейського Союзу (ЄС). У німецькій землі Тюрингія регіональні християнські демократи тимчасово об'єдналися з ультраправою партією «Альтернатива для Німеччини» для обрання нового уряду — подія, яку канцлерка Німеччини Ангела Меркель назвала «непростимою» і «поганим днем для демократії»¹.

З геополітичного погляду турбулентність набула значного розмаху. У січні 2020 року американський і китайський уряди наближалися до завершення майже дворічної торговельної

війни. Проте масові протести в Гонконзі та закон, ухвалений Конгресом США щодо автономії цього міста, посилили напругу в китайсько-американських відносинах. Тим часом Близький Схід, від Сирії на півночі до Ємену на півдні, кипів конфліктами. Деякі з них вкотре продемонстрували давні розбіжності всередині НАТО. Восени 2019 року президент Трамп вдруге спробував вивести американські війська із Сирії, дозволивши турецьким солдатам просунутися на північ країни. Розлючений цими діями Туреччини й Трампа, котрий потурав їм, президент Франції Еммануель Макрон заявив, що «те, що ми зараз переживаємо, — це смерть мозку НАТО»². Незабаром Меркель відмежувалася від цієї заяви, наполягаючи на тому, що «з погляду Німеччини НАТО — це... наш альянс безпеки»³. Із січня 2020 року Трамп в односторонньому порядку наказав убити керівника зовнішніх військових операцій Ірану у відповідь на напад підтримуваних Іраном іракських ополченців на американське посольство в Багдаді. Відклавши суперечки щодо неминучого виходу Великої Британії з ЄС, Джонсон, Макрон і Меркель виступили зі спільною заявою, у якій висловили «нагальну потребу в деескалації»⁴. Політичні оглядачі та коментатори нестямно запитували, чи, бува, не розпочнеться третя світова війна.

В економічній сфері майже скрізь взимку 2019—2020 років перспективи зростання погіршувалися. Після трьох років намагань Федеральний резерв США — американський центральний банк — відмовився від спроб повернути свою стратегію в напрямку, бодай мінімально наближеному до монетарної нормальності. У вересні 2019 року міжбанківські ринки кредитів овернайт, на яких банки позичають кошти

один в одного, завмерли, як це сталося вперше в серпні 2007 року, на початку фінансової кризи 2007—2008 років. Несповна усвідомлюючи, що він робить, ФРС повернувся до практики емісії грошей для придбання активів — так званого кількісного пом'якшення (*QE*). Через два місяці Європейський центральний банк (ЄЦБ) відновив свою програму кількісного пом'якшення, водночас продовжуючи чекати на рішення Конституційного суду Німеччини щодо законності цієї політики. Навіть у Китаї, який упродовж десятиліття зробив величезний внесок у розвиток світової економіки, спостерігалось значно повільніше економічне зростання.

В енергетичній сфері для світу настав переломний момент. Уперше з 2009 року річний світовий видобуток нафти впав. Розрив між споживаною та видобутою нафтою досяг найвищого рівня з 2007 року, коли ціни на неї стрімко наближалися до рекордного піку — 150 доларів за барель. Кредитні умови, що склалися після кризи 2007—2008 років, спричинили приплив капіталу в американський сектор сланцевої нафти. Але з посиленням тиску на необхідність протидіяння змінам клімату інвестори почали залишати американські та європейські нафтові компанії. Те, що десять років тому сприймалося б як середньострокова катастрофа для нафтової галузі, тепер трактувалося як перспективний доказ того, що світ уже за три-чотири десятиліття подолає шлях від вичерпного палива до зеленої енергії.

Саме на тлі цих масштабних потрясінь виникла надзвичайна ситуація, спричинена *Covid-19*. Попри її власний, надзвичайний вплив, вона також стала своєрідним вікном, через яке можна було чітко побачити десятиліття криз, що їй передували. Протягом 2020 року чимало ліній розколу, які вже

встигли значною мірою вплинути на формування 2010-х років, знову здригнулося.

Не існує єдиного пояснення цього розриву. І попри те значна кількість його причин була інтерактивною у своїх наслідках. Наприклад, *Brexit* мав свою особливу історію, пов'язану з британською демократичною політикою, відсутністю Британії в євро та непохитним конституційним порядком ЄС. Але він також став результатом ширших змін, які на перший погляд не були з ним пов'язані. Коли ціни на нафту у 2011 році різко зросли, ФРС і Банк Англії на це не відреагували. ЄЦБ, навпаки, двічі підвищував відсоткові ставки. Тоді як британська економіка й далі відновлювалася, євросона знову поринула в рецесію. Впродовж наступних кількох років Британія стала роботодавцею останньої інстанції для південних членів євросони, тимчасом як ЄЦБ під керівництвом Маріо Драгі намагався знайти засоби для реалізації програми викупу активів, яка могла б бути прийнятною для німецького Конституційного суду. Коли Драгі переконав Меркель, що він має такий план, Девід Кемерон був принаймні на півдорозі до рішення, що він повинен пообіцяти британському електорату можливість проголосувати за вихід з ЄС. Але саме тоді, коли британський прем'єр-міністр готувався до проведення референдуму, криза сирійських біженців призвела до того, що величезний вплив Німеччини на ЄС став очевидним для виборців, яких йому потрібно було переконати в тому, що Британія повинна зберегти статус-кво.

Подібно до *Brexit*, успішний виборчий переворот Дональда Трампа у 2016 році мав особливу історію — цього разу в контексті довгострокових тріщин в американській республіці. Але він також відбувся в геополітичному контексті,

пов'язуючи відродження Сполучених Штатів як найбільшого світового виробника нафти й газу з промисловою стратегією Китаю на період після 2015 року та поверненням Росії на Близький Схід. Частково Трамп здобув електоральну перемогу завдяки запевненню американських виборців, що там, де Сполучені Штати сильні, їхня сила не використовується, а там, де вони слабкі, вони опиняються в пастці. Те, що стало геополітичним рішенням на виборах 2016 року, мало структурну логіку: у світі, де Китай і Росія наближалися одне до одного, кандидат в особі Трампа, який протистояв Китаю, переміг кандидата в особі Гіллари Клінтон, який протистояв Росії.

Президентство Трампа стало тоді власною дестабілізаційною силою. Починаючи з відкритого визнання Пекіна стратегічним суперником, він перетворив китайсько-американські економічні відносини на предмет безпосереднього геополітичного змагання, із серйозними наслідками для Європи й НАТО. Але хоча для адміністрації Трампа китайська технологічна загроза була пріоритетнішою за російську воєнну загрозу на Близькому Сході, вона також використала американський сланцевий бум, щоб агресивніше за своїх попередників протистояти експорту російського газу до Європи. Перед лицем цієї загальної переорієнтації американської могутності європейські країни зовсім розгубилися — не лише щодо Вашингтона, але й у ставленні одне до одного, як свідчить докір Меркель Макрону щодо НАТО.

Геополітична турбулентність, яка уможливила обрання Трампа, від самого початку позначилася на американській демократичній політиці. Ще до того як він став президентом, легітимність його президентства була взята під сумнів: деякі з його опонентів були переконані, що він є буквальним

продуктом геополітики. Бездоказові звинувачення в тому, що він був, як стверджувала Гілларі Клінтон, «маріонеткою Путіна», лягли в основу розслідування Мюллера про втручання Росії у вибори 2016 року⁵.

Але суперечлива легітимність президентства Трампа не обмежувалася проєкцією відроджуваного російського впливу на Білий дім чи безпардонним нехтуванням Трампом реальною і символічною вагою цієї посади. Вона відображала той факт, що значна кількість американців не бажала визнати, що вибори 2016 року вирішили, кому бути президентом на чотири роки. У більш драматичній і небезпечній формі та сама проблема постала під час виборів 2020 року, кульмінацією чого стала вимога Трампа до віцепрезидента визнати недійсними засвідчені Конгресом результати голосування у Виборчій колегії та жорстокий напад натовпу на Конгрес США 6 січня 2021 року. На виборах в американській республіці сьогодні бракує того, без чого не може функціонувати жодна демократія: згоди тих, хто програв.

Про потрясіння останнього десятиліття було багато написано і сказано. Часто їх пов'язували з популістським націоналізмом, його зв'язком з економічною кризою 2007—2008 років і падінням нібито ліберального міжнародного порядку⁶. Але на системному рівні багато чого залишається непоясненим, зокрема через те що енергетика здебільшого залишається невизнаною як важлива причина дії геополітичних та економічних розломів.

Особливо хибним є погляд на допандемічне десятиліття як на популістський бунт, що сприяв поверненню націоналізму. Історично склалося так, що демократія і нація нерозривно пов'язані між собою. Якщо сама ідея громадян

конкретної національності, які мають спільну політичну владу й певне відчуття того, що вони становлять народ, трактуватиметься лише як чужорідне популістське втручання в демократію, то неможливо зрозуміти труднощі, з якими завжди стикаються представницькі демократії. Як помітили найуважніші спостерігачі за представницькою демократичною політикою початку ХХ століття, перехід до демократії повного виборчого права й націоналізм належать до одного політичного моменту⁷. Із цієї історичної перспективи слабкість згоди переможених в американській республіці можна пояснити тим, що американська державність зменшилася, хоча потреба в ній не зникла, а політичні умови, які могли б уможливити альтернативну більш інклюзивну американську державність, схоже, не існують.

Нарікання на розпад свого часу ліберального міжнародного порядку вказує на той самий аісторизм. Структурні зміни в енергетиці та фінансах завжди призводять до бурхливих геополітичних наслідків. Повоєнний валютний режим, побудований у Бреттон-Вудсі, базувався на доларі і був задуманий його американськими архітекторами як джерело американської могутності. Це узгоджувалося з тим, що Сполучені Штати були найбільшим у світі виробником нафти й могли різко обмежити можливості західноєвропейських держав керувати своєю нафтовою залежністю від Близького Сходу. А що американська економіка також стала залежною від імпорту нафти, президент Річард Ніксон в односторонньому порядку зруйнував усю Бреттон-Вудську систему обмінних курсів упродовж вихідних у Кемп-Девіді. Зараз ми живемо в геополітичному світі, сформованому ще однією монетарною та енергетичною трансформацією в другій половині 2000-х років,